

Јелена Јовић
Филолошки Факултет
Универзитет у Београду

Српска модернистичка *femina*

„Када сазремо као култура...”: Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века: канон – жанр – род = „...Kiedy dojrzejemy jako kultura...” *Twórczość pisarek serbskich na początku XX wieku: kanon – genre – gender* / Magdalena Koch. – Acta Universitas Wroslaviensis No 2958. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2007 – 318 стр. ISBN 9788322928424

Након што је 1998. године успешно одбранила своју докторску дисертацију *Путовање у времену и простору. Проза Исидоре Секулић*, објавивши је затим као монографију¹, Магдалена Кох се посветила мање познатим савременицама чувене српске модернисткиње. Инспирацију за нову књигу пронашла је у једном интервјуу који је Исидора Секулић дала пред крај живота, 1957. године, огорчена услед недовољне зрелости српске књижевности да својим списатељицама призна у њој место које заслужују. Педесет година касније, ова пољска слависткиња ће на један модеран начин покушати да осветли стваралаштво још три модернистичке ауторке које су своју културу умногоме задужиле, а неправедно од ње биле запостављене.

Иако је историјски тренутак у којем су писале погодовао храбријем ступању жена на литерарну сцену, потоња књижевна историографија није за њих имала слуша. Друштвено-политичка превирања и ратови на овом подручју потиснули су их током наредних деценија на саме рубове историје књижевности, да би тек крајем XX века та ситуација полако почела да се мења. Распад Југославије покренуо је био питања националног и културног идентитета, а тиме и књижевне традиције Срба. Прилику да у овај јавни дискурс упишу и проблем рода искористиле су представнице феминистичких кругова, истичући потребу за новом, алтернативном историјом српске књижевности, која ће најзад уважити допринос својих списатељица из прошлости. Озбиљнијег помака

¹ Magdalena Koch, *Podróże w czasie i przestrzeni. Proza Isidory Sekulić*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, 141 стр. (Slavica Wroslaviensia CVIII)

на том плану није, међутим, било – бар не на домаћем терену². Први целовити осврт на стваралаштво жена у нашој књижевности дошао је *extra muros*. Британска слависткиња Силија Хоксворт објавила је 2000. године књигу под називом *Гласови у сенци*³, у којој даје преглед историје женског писања на подручју Србије и Босне и Херцеговине од усмене народне књижевности до краја двадесетог века – на енглеском језику. Монографија Магдалене Кох представља, у том смислу, још један пионирски покушај – још једне жене – да се српске списатељице извуку из таме. Поново, међутим, изван граница наше земље, и поново на страном језику.

„...Када sazремо као култура...” књига је посвећена списатељицама које је Јован Скерлић уврстио у *Историју нове српске књижевности* (1914), а које су дебитовале у доба модерне – прозаистицињама: Исидори Секулић (1877-1958), Јелени Димитријевић (1862-1945), Милици Јанковић (1881-1939), и песникињи Даници Марковић (1879-1932). За предмет свог истраживања, односно његово поновно читање и превредновање, Магдалена Кох је одабрала модернизам зато што су, како наглашава, жене тада на изванредан начин револуционализовале српски књижевни систем, а ова епоха донела нови, другачији поглед на њихово стваралаштво. Пољска слависткиња понудила је један нови, другачији поглед на дела која су за собом оставиле, осврнувши се на њих са становишта феминистичке критике и теорије рода. У фокусу њеног истраживања нашли су се механизми који су почетком XX века условили улазак жена од пера у званичне књижевне токове и омогућили им да смелије продру у изразито круту, дубоко патријархалну, мушку традицију: књижевни канон, књижевни жанр и родни идентитет у књижевности. Сложеност овог проблема изискује методолошки разноврстан приступ, те се, осим гине критике, ауторка служи и генеалогичком, Фукоовом (Foucault) теоријом трансгресије, Лакановом (Lacan) психоаналитичком критиком и постмодернистичким концептом перформативне теорије рода Џудит Батлер (Judith Butler), као и најновијим, превасходно полонистичким истраживањима нарације, жанра и канона.

² Учинили бисмо неправду историчаркама и теоретичаркама књижевности попут Биљане Дојчиновић-Нешић, Тајјане Росић, Дубравке Ђурић и Светлане Слапшак ако не бисмо поменули њихове напоре да се поново приступи проучавању српских списатељица и то са становишта гине критике, односно низ чланака које су објављивале у часописима „ПроФемина“ и „Женске студије“/„Генеро“. Овде, међутим, мислимо искључиво на синтезу каква је историја књижевности.

³ Celia Hawkesworth, *Voices in the Shadows - Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*. Central European University Press, Budapest 2000, 280 стр. Истичући значај ове књиге у поглављу посвећеном феминистичком критичком дискурсу савремене српске књижевне историографије, Кох изражава чуђење због њене слабе рецепције у српским феминистичким научним круговима

Основно питање које Магдалена Кох поставља у овој књизи је следеће: како то да су у доба модерне, када је српска књижевна историографија тек била почела израженије да се формира, историчари и критичари, предвођени Јованом Скерлићем, своје савременице приметили и дали им простора у књижевном дискурсу тога доба – и зашто, а њихови наследници ову појаву, упркос чињеници да је књижевно-теоријска мисао у међувремену значајно поодмакла, сасвим занемарили и, одгурнувши их на маргине, пропустили да примете да су модернисткиње – родно и жанровски, свака на свој начин – обогатиле не само српску, већ и европску књижевност.

Да би објаснила феномен израженијег присуства списатељица на књижевној сцени модерне, ауторка се најпре осврће на женски књижевни дискурс од XIV до XIX века, а затим и критички, од почетка XX до првих деценија XXI. Реконструишући женску линију српског књижевног породичног стабла и изнова интерпретирајући старе текстове – њихову тематску и формалну основу, показује да у српској књижевности постоји, иако скромна, веома важна и нимало плитка традиција женске књижевности, на коју ће се касније надовезати модернисткиње.

Кратким прегледом етапа развоја српске књижевне историографије – од Вука и Шафарика, преко школских уџбеника и академских синтеза насталих пре Првог светског рата, а закључно са Деретићевом *Историјом* с краја XX века, праћеним теоријским освртом на сам појам, Магдалена Кох нас на почетку другог поглавља уводи у проблематику српског књижевног канона и његовог односа према модернисткињама. За анализу је одабрала три књиге посвећене ислучиво српској књижевности, које су, уздигнуте на ниво академских уџбеника, директно утицале на његово формирање: *Историју нове српске књижевности* Јована Скерлића из 1914, *Историју српске књижевности* Јована Деретића из 1983. и *Историју модерне српске књижевности* Предрага Палавестре из 1995. године; друге две користи при том само као референтне тачке, не би ли истражила промене у односу на претходника. Али, када је реч о проучавању и читању књижевних дела које су стварале жене ништа се у српском канону за читавих стотину година није променило, разочарано закључује пољска слависткиња.

Највећи део ове књиге посвећен је детаљној анализи жанрова којима се су српске модернисткиње користиле у свом стваралаштву. Употребом исповедних жанрова као традиционалних, опробаних форми, поново оживљених у доба модернизма под утицајем Шопенхаурове (Schopenhauer) филозофије, ове су жене тежиле уласку у

књижевност, потписујући тиме својеврсни „генолошки пакт“⁴ – закључује Магдалена Кох. Поставља, међутим, и следеће питање: колико их је на такав чин приморала традиција, а колико је то била свесна, индивидуална одлука. И, да ли одговор треба тражити у избегавању конкуренције са мушкарцима и жанровима којима они доминирају, попут драме или романа са свезнајућим наратором, или једноставно у трагању за властитим идиомом – изражавању себе као субјекта, а не објекта књижевног дискурса.

У текстовима ових списатељица преплићу се монолошке (дневник, аутобиографија, есеј, лирика) и дијаложке форме (писмо, епистоларни роман, путопис, приповетка, роман), истиче ауторка⁵. На граници између чињенице и фикције – писмо, дневник и путопис били су жанрови за којима су најчешће посезале. Њихову привлачност ауторка објашњава лакој комуникацијом и коалицијом са другим жанровима, синкретичношћу, могућношћу наратије у првом лицу, а тиме и јасним исказивањем личног идиома, односно компензацијом за немогућност јавног изражавања, додајући да су тако, под маском „лаког жанра“, кријумчариле субверзивне садржаје који погађају стереотипе патријархата.

Овај генолошки пакт имао је, међутим, и своје негативне стране, закључује ауторка: колективно класификоване под етикетом *женског писма*, биле су лака мета стереотипизације и поједностављених оцена – критичари су ове жанрове сматрали мање уметнички вредним, а променом естетских захтева каснијих епоха, српске модеристкиње падају у заборав.

Примењујући теорију швајцарског полонисте Германа Рица (German Ritz) – да је род у књижевности проблем жанра, односно да се обликује више кроз форму него садржај, Магдалена Кох открива једну интересантну, иновативну, и чак провокативну појаву у српском модернизму. На примеру три текста: *Носталгије* Исидоре Секулић, *Малог срца. Из бележака несрећна човека* Милице Јанковић и *Американке* Јелене Димитријевић, у којима се поигравају граматичком категоријом рода, показује да су ове

⁴ Термин позајмљен од пољских теоретичарки књижевности, Богумиле Кањевске (Bogumiła Kaniewska) и Ане Легежињске (Anna Legeżyńska).

⁵ Употреба било којег од ових жанрова имплицира наратију у првом лицу, најчешће у прошлом времену – наглашава Кох. Категорија рода је ту додатно експонирана због граматичког рода израженог у српском језику у облицима прошлог времена, којим се дневници и писма углавном и воде.

списатељице извршиле наративну трансгресију⁶, прекорачивши тиме границе свога пола. Наративном трансгресијом, коју су спровеле у поменутиим текстовима, ове модернисткиње су, закључује ауторка, одиграле кључну улогу у формирању новог облика српске књижевности, подривајући њене патријархалне, андроцентричне темеље и започињући феминистички и родни дискурс још увек слабо присутан у домаћој култури почетком XX века.

Књигом „*Када сазремо као култура...*” *Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (канон – жанр – род)* Магдалена Кох показује – и доказује – да у српској књижевности постоји незанемарљив континуитет женске књижевности и феминистичког књижевног дискурса, који сеже све до XIV века и има оригиналан, регионално специфичан код. При томе, она осликава сву сложеност проблема: како приступити проучавању женске књижевности и писању нове историје књижевности – а избећи стереотипе, идеологије и нарочито родну сегрегацију и гетоизацију жена у оквиру главног тока књижевне историје, не занемарујући при том ни проблематику кризе мушког идентитета. Може ли се изаћи из зачараног круга „двоструког критичког стандарда“ и има ли књижевност уопште род?

⁶ Појам *трансгресија* преузет је из геологије, у којој означава продор мора у копно. Један од првих који га је користио у историјском, друштвеном и филозофском контексту, био је Фуко. Од пољских историчара књижевности, прва се тиме позабавила чувена феминисткиња, Марија Јањон (Maria Janion)